

UDK: 322(497.1)"1945/1954"
262.12 Bonefačić, K. K.
261.7(497.1)"1945/1954"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 5. 10. 2008.
Prihvaćeno: 20. 11. 2008

Prilog poznavanju djelovanja biskupa Kvirina Klementa Bonefačića u vrijeme komunističke vlasti

MIROSLAV AKMADŽA

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

Nakon svršetka Drugoga svjetskog rata katolički biskupi u Jugoslaviji nerado su morali prihvatiti realnost da je na vlasti ateistički režim. Međutim, odnos svih biskupa prema tom režimu nije bio jedinstven, iako su svi bili jedinstveni u obrani vjerskih sloboda. No, većina biskupa izbjegavala je bilo kakve kontakte s predstavnicima režima ili su se kontakti odnosili samo na oštre pisane prosvjede. Splitski biskup Kvirin Klement Bonefačić bio je jedan od onih koji su se beskompromisno, poput kardinala Alojzija Stepinca, odnosili prema komunističkim vlastima. U ovom radu nastojim sam prikazati prilike u splitskoj i makarskoj biskupiji u prvim godinama komunističke vladavine, te na nizu primjera reakcije biskupa Bonefačića na postupke komunističkih vlasti prema Katoličkoj crkvi.

Ključne riječi: biskup Kvirin Klement Bonefačić, komunistički režim, Katolička crkva, splitska biskupija

Crkveno-državni odnosi u Hrvatskoj u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata

Komunistički režim koji je došao na vlast u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata, prema svojoj ateističkoj ideologiji bio je nesklon vjerskim zajednicama, a posebice Katoličkoj crkvi koju je optuživao za navodnu suradnju s ustaškim režimom. S druge strane, Katoličkoj crkvi nije bilo prihvatljivo da je na vlasti takva politička struktura koja je otvoreno promovirala i provodila protureligijsku politiku.

Komunistički režim krenuo je u otvoreni obračun s Katoličkom crkvom, želeći Katoličku crkvu u Jugoslaviji što više udaljiti od utjecaja Svete Stolice i staviti je pod svoj nadzor, te se tako osloboditi jedinoga jakog i dobro organiziranog oponenta u zemlji.

Uslijedila su uhićenja i ubijanja biskupa i svećenika, onemogućavanje i zabrana vjeronauka u državnim školama, oduzimanje crkvene imovine, zabrane vjerskog tiska i drugi oblici gušenja vjerskih sloboda. Takvom ponašanju komunističkog režima oduprli su se katolički biskupi, na čelu s nadbiskupom Alojzijem Stepincom, te su na sve to upozorili otvorenim i kritičkim pastir-

skim pismom u rujnu 1945. godine. Komunistički režim na pismo je odgovorio još oštrijim mjerama, što je kulminiralo osudom nadbiskupa Stepinca na tešku robiju, 1946. godine.

No, zatvaranjem nadbiskupa Stepinca, vlast ipak nije uspjela staviti Katoličku crkvu pod svoj nadzor, a izazvala je još veću netrpeljivost kako većine hrvatskog naroda, tako i demokratskog dijela svijeta prema jugoslavenskom režimu. Zaoštavanju crkveno-državnih odnosa pridonijelo je i donošenje nekih zakona koji su utjecali na život i djelatnost Katoličke crkve. Neki su zakoni doneseni prije donošenja saveznog ustava i republičkih ustava, te su potvrđeni donošenjem Ustava, dok su neki bili posljedica nekih ustavnih odredbi. Jedan od prvih zakona koji je utjecao na crkveno-državne odnose bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. kolovoza 1945. kojim je Katoličkoj crkvi oduzeto više od 82 posto obradivog zemljišta.¹

Za presude protiv svećenika najčešće se koristio Zakon o krivičnim djelima protiv države, donesen u kolovozu 1945., a prije njegova donošenja primjenjivala se ZAVNOH-ova Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, donesena u travnju 1945. Osim navedenih zakona, na crkveno-državne odnose utjecali su Zakon o konfiskaciji imovine iz 1945., Osnovni zakon o eksproprijaciji iz 1947., razni porezni zakoni i niz drugih zakona koji su se djelomično odnosili i na Katoličku crkvu. Na crkveno-državne odnose utjecalo je donošenje Ustava FNRJ 1946. godine. Najvažnija odredba novog ustava bila je ona o odvajanju crkve od države i odvajanju škole od crkve.

Napeto ozračje u crkveno-državnim odnosima osjećalo se na svim razinama crkvene i državne vlasti. Takvo stanje očitivalo se i na položaj Katoličke crkve na području splitske i makarske biskupije. Borbu za očuvanje vjerskih, ali i nacionalnih prava na tom području, predvodio je u prvim poratnim godinama, biskup Kvirin Klement Bonefačić. U nastavku ovoga rada nastojim, u skladu s trenutno dostupnim izvorima, oslikati položaj Katoličke crkve u splitskoj i makarskoj biskupiji u prvim godinama nakon Drugoga svjetskoga rata, i ulogu biskupa Bonefačića u rješavanju crkveno-državnih sporova u tom vremenu.

Prosvjed biskupa Bonefačića komunističkim vlastima zbog odnosa prema Katoličkoj crkvi na području splitske i makarske biskupije

Potaknut javnim izjavama najviših predstavnika komunističke vlasti u Hrvatskoj i Jugoslaviji o nekim nepoželjnim pojavama u javnoj upravi, biskup Bonefačić odlučio je skrenuti pozornost vlastima na neke pojave s područja njegove biskupije koje se kose s odlukama i propisima i ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Te su pojave pokazivale da neki predstavnici vlasti djeluju samovoljno i neodgovorno. U vezi s tim biskup Bonefačić uputio je 28. kolovoza 1945. pred-

¹ Više o navedenom u: Miroslav AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi 1945.-1966. i crkveno-državni odnosi – primjer Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 2003., 81.-126.

stavku Komisiji za vjerske poslove Federalne Hrvatske u kojoj među ostalim upozorava na stanje vezano uz vjeronauk u splitskim školama, zauzimanje sjemenišnih i samostanskih prostorija, župnih stanova i drugih crkvenih zgrada i oduzimanje matičnih knjiga, o čemu će biti više riječi u posebnim poglavljima ovoga rada.

U predstavci biskup također napominje da su katolički svećenici Hrvati u Dalmaciji i Istri, posebice dušobrižnici po selima, bili u vrijeme svih režima, pa tako i komunističkoga, okrivljeni i odgovorni za sve što se događalo te da su "i sve i pojedine političke partije zahtijevale da se dušobrižnik među narodom i s narodom, samo za njih založi, jer da navodno oni za narod rade". Biskup ističe da je svima dobro poznato da su svećenici izrasli iz srčike naroda, da u narod i s narodom proživljavaju sav svoj vijek, radeći zajedno s njim za njegovo moralno i materijalno dobro i napredak, kao rijetko koji član drugoga stališa. Da su se zbog toga mnogi svećenici često nalazili između "nakovala i kladiva" te stradali i u vršenju svojih dužnosti i osobno. Ako koji svećenik ne bi udovoljavao stranci tj. vlasti, sve se poduzimalo da se njegov rad u narodu onemogućiti ili barem omrazi.

Biskup ističe da se povijest ponavlja jer da u Sinjskoj krajini mnogi svećenici nisu dobili propusnicu od kotarskoga narodnog odbora za odlazak u svoje župe iako je narod tražio njihov dolazak. Kada im je napokon odlazak u župe dopušten onda su mjesne vlasti počele zabranjivati njihov dolazak kao npr. u Hrvacama. U Vrpolju – Čačvina, kotar Trilj, svećenik je bio obvezan svaki mjesec zatražiti od Kotarskoga narodnog odbora dozvolu za daljnji boravak u župi. U Gradcu, u makarskom primorju, djelovao je kao župni vikar Vjeko Mijačik, kojemu je na večer 15. kolovoza 1945. došao predsjednik Mjesnoga narodnog odbora sa suradnicima i rekao mu: "Dosta je, fratre, dosta laži, seli se, odlazi!" Kada ga je Mijačik upitao ima li nešto prigovoriti njegovu vladanju i djelovanju u župi, predsjednik mu je odgovorio da nema ništa, ali da se mora seliti iz mjesta. Biskup u predstavci navodi da je Mijačik, imajući u vidu slučaj dvojice svojih prethodnika, Matića koji je na silu odveden u Imotski, i Kambera koji je uhićen i odveden u Makarsku, gdje mu se zameo trag, napustio odmah župu i pošao u samostan, te nitko drugi ne želi više ići na službu u Gradac.

Biskup na kraju ističe da mu nije bila namjera ni svrha da bilo koga okrivi ili optuži, "nego jedino da se predoči, kako nije u skladu sa zakonom i pravdom, a još manje s voljom naroda, sve što se zbiva, a što u velike priječi sredjenje prilika, stvara nezadovoljstvo i izazivlje opravdanu reakciju". Upozorava da potreba zahtijeva da se samovolja obuzda te moli da to državna vlast i učini.²

² Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (dalje KOVZ), 625/45., kut. 124, Na kraju pisma, ispod biskupova potpisa, predsjednik Komisije za vjerske poslove Federalne Hrvatske dopisao je rukopisom 18. rujna 1945. da navedenu predstavku ustupa na „blagohotno uredovanje i uvaženje“ predsjedniku „Narodne Vlasti Hrvatske“. Ova je isprava objavljena u najnovijoj knjizi: Miroslav Akmadža, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji*. Svezak I. 1945.-1952., Zagreb 2008., 70.-75.

Ometanja i zabrane vjeronauka

U završnom razdoblju Drugoga svjetskog rata partizanski pokret je na područjima pod svojim nadzorom dopuštao poučavanje vjeronauka u školama, s tim da je vjeronauk postao izborni predmet u pučkim školama, dok je iz viših razreda srednjih škola u potpunosti izbačen. Takva je politika nastavljena i u prvim godinama komunističke vlasti nakon svršetka rata. Katolička crkva prosvjedovala je protiv takvog odnosa prema vjerskoj poduci, pozivajući se na slobodu vjere. S vremenom je pitanje vjeronauka postalo jedno od najvažnijih pitanja u crkveno-državnim odnosima.

Kako su se zaoštravali ukupni crkveno-državni odnosi, tako je komunistički režim zaoštravao svoju politiku prema vjeronauku. Za predavanje vjeronauka u školama svećenici su trebali dobiti suglasnost prosvjetnih vlasti, a te suglasnosti su većinom stizale nakon nekoliko mjeseci ili nikad nisu stigle. Veliki broj svećenika nije dobio suglasnost za poučavanje vjeronauka u školama, s raznim obrazloženjima o njihovoj političkoj nepodobnosti. Ti su svećenici počeli održavati vjeronauk u crkvama, ali im ni to nije dopušteno, uz tvrdnje da je vjeronauk dopušten samo u školama, te je vodstvo Katoličke crkve savjetovalo svećenicima podučavanje vjeronauka u sklopu propovijedi.

Takva politika provodila se i na području splitske i makarske biskupije. U gradu Splitu čitave školske godine 1944./1945. nije se podučavao vjeronauk u nijednoj školi, iako je velika većina roditelja odmah na početku izjavila da hoće vjeronauk za svoju djecu. Zbog neodržavanja vjeronauka roditelji su često prosvjedovali školskim vlastima, što je činio i sam Biskupski ordinarijat. Međutim, odgovora nije bilo, sve do pred sam kraj školske godine, kada je podučavanje vjeronauka odobreno samo nekolicini vjeroučitelja, dok su mnogi odbijeni bez ikakvoga obrazloženja. Slično je bilo i u seoskim školama u splitskoj okolini gdje su vjeroučitelje koji su dobili odobrenje za podučavanje vjeronauka u školi, nadzirali tijekom pouke vjeronauka ostali nastavnici. U mnogim školama podučavanje vjeronauka je ometano ili, pak, zabranjivano. Zbog svega toga biskup Bonefačić je prosvjedovao u već spomenutoj predstavi Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske od 28. kolovoza 1945. godine.³

S obzirom na to da se stanje nije promijenilo ni u novoj školskoj godini, biskup Bonefačić ponovno je 1. travnja 1946. uputio Komisiji za vjerske poslove predstavku pod nazivom "Pro memoria", u kojoj među ostalim piše da su neki prosvjetni radnici u mnogim školama djecu nagovarali da izlaze iz razreda, ako dođe vjeroučitelj odnosno svećenik. Također, da u Splitu komesarice po dječjim domovima zabranjuju djeci da uče vjeronauk.⁴

Biskup se na problem vjeronauka osvrće i u predstavi koju je 17. travnja 1946. uputio Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske. U njoj navodi da u Si-

³ HDA, KOVZ, kut. 124, br. 625/45. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 70.-75.

⁴ Marin SRAKIĆ, *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma: kratki prikaz na temelju povijesnih izvora s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku i na područje Đakovačke i Srijemske biskupije*, Zagreb 2000., 35.

nju i okolici i skoro svim kotarima koje pokriva njegova biskupija od 1944., ni jedan svećenik nije smio pristupiti u školu. Tako je jedan kotarski narodni odbor 18. lipnja 1945. izdao zapovijed u kojoj stoji: "Nije potrebno danas da se održava pouka iz vjeronauka po školama, kao ni molitva prije ili poslije učenja."⁵

Biskup Bonefačić i još šestorica biskupa⁶ 29. srpnja 1947. sa sastanka u Ljubljani uputili su predstavku Predsjedništvu Savezne vlade FNRJ u kojoj se osvrću i na probleme u vezi s vjeronaukom. Konstatiraju da je Katolička crkva u Jugoslaviji često lišena mogućnosti da vodi brigu o vjerskom odgoju mladeži, da u državnim školama mnogi nastavnici udaraju na same temelje religije time što svojim učenicima i učenicama nameću materijalističko shvaćanje života, govore protiv Boga te jednostrano prikazuju svjetsku i crkvenu povijest ocrnjujući religiju i Crkvu te se vjeronauk u nekim školama uopće ne predaje, a u nekim uz ograničenja koja mu oduzimaju svaku praktičnu važnost. Tamo gdje svećenici radi malog broja djece ili drugih razloga daju mladeži vjersku poduku u crkvi, vjeronauk se zabranjuje, a svećenici se pozivaju na odgovornost i kažnjavaju. Nedjeljom da se organiziraju skupni školski izleti, udarnički radovi i javna predavanja s ciljem da se školskoj mladeži onemogući obavljanje vjerskih dužnosti. Upozoravaju i da je broj vjerskih školskih blagdana sveden na minimum.⁷

Međutim, stanje se nije popravilo a zabrane podučavanja vjeronauka u crkvama bile su sve češće. U srpnju 1948. priopćile su uprave škola župnicima Imotskoga kotara da je kotarska vlast zabranila podučavanje vjeronauka u crkvi. Kada su predstavnici Biskupskog ordinarijata u Splitu zbog toga posredovali kod predsjednika Oblasnog narodnog odbora, on je izjavio da o tome ništa ne zna, da je takav postupak izazivanje koje i samoj vlasti stvara neugodnosti i da će sve ispitati. Međutim, Biskupski ordinarijat nije dobio nikakav odgovor.

Poslije Božića 1948. jedan je župnik u Sinjskom kotaru bio žurno pozvan u ured Mjesnoga narodnog odbora, gdje su ga primili predstavnici Prosvjetnoga odsjeka Kotarskoga narodnog odbora u Sinju i zahtijevali od njega da ne podučava vjeronauk u crkvi, iako on nije imao ovlaštenje za poučavanje vjeronauka u školi.

Svi župnici kotara Metković pozvani su 14. veljače 1949. u Prosvjetni odsjek Kotarskoga narodnog odbora Metković gdje im je priopćeno da se vjerska obuka djece ne može držati nigdje izvan školskih prostorija, pa ni u crkvi, te da svećenik može podučavati djecu u školi uz posebno odobrenje državne vlasti.

⁵ HDA, KOVZ, kut. 127, 690/46. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 100.-101.

⁶ Predstavku su još potpisali: Josip Ujčić, beogradski nadbiskup, Miho Pušić, hvarski biskup, Pavao Buturac, kotorski biskup i dubrovački apostolski administrator, Smiljan Franjo Čekada, skopljski biskup i banjalučki apostolski administrator, Anton Vovk, generalni vikar i ljubljanski pomoćni biskup i Maksimilijan Držečnik, lavantinski tj. mariborski pomoćni biskup.

⁷ HDA, KOVZ, Osobni fond Svetozara Ritiga (dalje OF Ritig), kut. 7. S obzirom na to da je riječ o prijepisu, moguće su manje pogreške. Na kraju prijepisa navedeno je da je prijepis ove predstavke bio poslan svim republičkim vladama u Jugoslaviji. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 139.-142.

Ponukan navedenim slučajevima biskup Bonefačić uputio je 21. veljače 1949. predstavku Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske. Biskup u predstavi ističe da ne postoji nikakav zakon koji bi zabranjivao podučavanje vjeronauka u crkvi te mu nije jasno na temelju čega kotarske vlasti u Imotskom, Sinju i Metkoviću izdaju spomenute zabrane. Također, sama činjenica da se ne daju pisane nego samo usmene zabrane pokazuje da predstavnici vlasti osjećaju kako njihovo postupanje nije utemeljeno na Zakonu. Što se tiče poduke vjeronauka u školi, podsjeća da je ona dopuštena samo nekolicini svećenika, iako su svi predali molbe za ovlaštenje, a mnogi uopće nisu dobili nikakav odgovor, a jedan je odgovor stigao na kraju školske godine. Upozorava da su prilike u kojima moraju podučavati oni kojima je dopušteno podučavanje u školi takve da su protivne svim preduvjetima za dobar uspjeh. Podsjeća da je za vjeronauk dopušten samo jedan sat tjedno, i to poslije školske nastave, kad su djeca već izmorena, a pri tome djeca moraju sa svim knjigama izaći u dvorište i tek nakon deset minuta poslije svršetka škole može početi vjeronauk, uz razna ometanja ravnatelja i nastavnika škola. Na kraju ističe da se Crkva ne može odreći prava na podučavanje vjeronauka u crkvi i da prosvjeduje protiv toga da vjeronauk u crkvi pojedina tijela vlasti samovoljno zabranjuju, te zahtijeva da se opozovu spomenute zabrane u navedenim kotarevima jer su one protivne slobodi savjesti i pravima roditelja i djece i slobodi Crkve.⁸

Dopisom od 28. ožujka 1949. Komisija za vjerske poslove izvjestila je biskupa Bonefačića da su samo neki kotarski i gradski narodni odbori uz suglasnost Ministarstva prosvjete oduzeli pravo na podučavanje vjeronauka svećenicima, koji su se svojim radom ogriješili o postojeće propise. Na to je biskup reagirao predstavkom Komisiji od 4. travnja 1949. u kojoj ističe da onoga tko se ogriješi o državne propise država kazni, ali da nijedan od onih svećenika njegove biskupije, kojima je uskraćena dozvola podučavanja vjeronauka, nije pozvan na odgovornost niti kažnjen radi toga što se ogriješio o državne propise. Također, niti jednom svećeniku nije oduzeto pravo na podučavanje vjeronauka u školi pisanim putem, niti uz bilo kakvo obrazloženje, nego da im je samo preko nastavnika kratko priopćeno da ne smiju više u školu pa nije jasno je li uopće za to postojala prethodna suglasnost Ministarstva prosvjete.⁹

Prosvjetne vlasti su sve više opstruirale izdavanje dozvola svećenicima za podučavanje vjeronauka u školama. Tako je za školsku godinu 1949./1950. Biskupski ordinarijat u Splitu poslao Oblasnom narodnom odboru za Dalmaciju molbe svojih svećenika za podučavanje vjeronauka u školama u lipnju 1949., a većina rješenja su stigla u listopadu 1949., tj. više od mjesec dana nakon početka nastave, dok je samo jedno rješenje stiglo u rujnu. Tim povodom biskup Bonefačić uputio je 10. studenoga 1949. predstavku Izvršnom odboru Oblasnoga narodnog odbora za Dalmaciju. Osim što se požalio na kažnjenje dozvola, biskup je upozorio i na teškoće na koje svećenici koji su dobili dozvole nailaze u školama. Tako je svećenicima u pravilu dopušten samo jedan sat

⁸ HDA, KOVZ, kut. 133, 325/49. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 347.-348.

⁹ HDA, KOVZ, kut. 134, 582/49. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 348.-349.

vjeronauka tjedno i to za sve ili više odjeljenja odjednom, i to nakon svršetka ostale nastave. Ističe da je podučavanje vjeronauka uz takve uvjete, s nadom u bilo kakav uspjeh, nemoguće i služilo bi samo za to da se može reći kako se u školi predaje vjeronauk, ali od kojega ne bi bilo nikakve koristi. Upozorava da zbog navedenih razloga crkvena vlast ne može pristati na takvo podučavanje vjeronauka u školi, pa da stoga ni svećenici u takvim uvjetima ne mogu dolaziti u školu i preuzeti poduku.¹⁰

Navedenu predstavku biskup je 12. studenoga 1949. prosljedio Predsjedništvu vlade NR Hrvatske uz popratni dopis u kojem ističe da je navedeni postupak s podukom vjeronauka u školi u opreci sa svim didaktičnim i pedagoškim pravilima. Napominje da školske godine 1948./1949. nije bio dopušten vjeronauk ni u jednoj školi u Splitu, osim na jednoj za dva prva mjeseca, a za školsku godinu 1949./1950. nije uopće odgovoreno na molbe za vjeronauk u srednjim školama, nego je tim moliteljima jednostavno dopušteno podučavanje u osnovnim školama kao da su oni to tražili. Traži da ga se izvijesti je li dopušten vjeronauk u srednjim školama, kako je bilo ranijih godina, tj. u prva tri razreda gimnazije i u 5., 6. i 7. razredu sedmogodišnjih škola. Na kraju navodi da je po seoskim župama u školskoj 1948./1949. godini bio dopušten vjeronauk u 20 od 150 župa.¹¹

Međutim, stanje se nije promijenilo ni sljedeće školske godine. Tako je župnik u Gali fra Ivan Štambuk dozvolu za podučavanje vjeronauka u školi dobio sredinom prosinca 1950. Međutim, kada je došao u školu i počeo držati nastavu, u razred je došao i ometao ga odbornik Jakov Dedić, te je došlo do fizičkog sukoba, a prestrašena djeca su pobjegla iz škole. Nakon tog događaja župnik je izvijestio biskupa da u takvim uvjetima ne može držati vjeronauk u školi, zamolivši ga da dozvolu za poučavanje vjeronauka vrati Oblasnom narodnom odboru. Biskup je tim povodom 30. prosinca 1950. uputio predstavku Oblasnom narodnom odboru Dalmacije prosvjedujući protiv ometanja vjeronauka u školi i ističući da takvih slučajeva ima diljem njegove biskupije.¹²

S obzirom na to da se stanje oko provedbe vjeronauka sve više pogoršavalo, predstavnici katoličkih biskupa s područja NR Hrvatske uputili su 19. studenog 1951. predstavku Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Hrvatske u kojoj traže zaštitu slobodnog naučavanja kršćanskog nauka katoličkoj mladeži u crkvama. Upozoravaju da su učestali slučajevi da niža tijela vlasti (gradski, kotarski i mjesni narodni odbori) pozivaju na odgovornost katoličke svećenike zbog toga što drže vjeronauk mladeži u svojim crkvama, pozivajući se na zakonske

¹⁰ HDA, KOVZ, kut. 134, 1973/49. Prijepis navedene predstavke poslan je Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske. Također je prijepis poslan Nadbiskupskom ordinarijatu u Zagrebu sa zamolbom da predstavku prime na znanje i izvijeste Splitsku biskupiju kakvo je stanje u svezi s navedenim u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje NAZ), Fond Nadbiskupskoga duhovnog stola (dalje NDS), br. 5697/49. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 350.-352.

¹¹ HDA, KOVZ, kut. 134, 1927/49. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 352.

¹² HDA, KOVZ, kut. 137, 504/51. Prijepis predstavke poslan je i Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 359.-360.

odredbe da se vjeronauk za školsku mladež može držati samo u školskim prostorima. Upozoravaju da se sve to obavlja usmenim putem uz razne prijetnje, bez ikakve pisane odluke. U skladu s navedenim, zamolili su ministarstvo da skrene pozornost nižim tijelima vlasti na nedopustivo ponašanje.¹³

Međutim, početkom 1952. na sastanku članova Sekretarijata CK KPJ, članova Politbiroa CK KP Slovenije i Hrvatske, odlučeno je da se krene u ofenzivu protiv Katoličke crkve i da se vjeronauk potpuno izbací iz državnih škola. Josip Broz, zvani Tito je naglasio da se mora dosljedno i oštro primjenjivati načelo odvojenosti crkve od države. Nakon toga je upućena partijskim komitetima pisana zapovijed u kojoj je posebna pozornost skrenuta na jačanje ideološkoga i odgojnoga rada s mladeži.¹⁴

Konačno je nakon postupnih uskraćivanja prava vezanih uz vjersku obuku, 31. siječnja 1952. izdana uputa ministra za prosvjetu NR Hrvatske kojom se zabranjuje predavanje vjeronauka u narodnim školama, koja glasi:

Počem od 1. II. 1952. ukida se dozvola podučavanja vjeronauka u narodnim i ostalim državnim školama. Stoga se stavljaju van snage dosad izdana odobrenja (predstavnicima bilo koje vjeroispovijesti) za podučavanje vjeronauka u narodnim školama. Zabranjeno je također skupljanje školskih obaveznika (po Zakonu o nar. školama) u župskim uredima i stanovima i privatnim prostorijama u svrhu podučavanja vjeronauka ili bilo kakvog drugog organiziranog nastavnog-odgojnog djelovanja (...). Privatnicima, pa ni svećenicima bilo koje vjeroispovijesti nije dozvoljeno stalno i organizirano skupljanje djece i omladine u društvima, koja nijesu prijavljena i odobrena u smislu Zakona o udruženjima i zborovima i drugim javnim skupovima. Isto tako nije dozvoljeno privatnicima, pa ni svećenicima odn. predstavnicima vjerskih zajednica da stalno i organizirano skupljaju djecu i omladinu u svrhu razvijanja društvenih djelatnosti, kao što su sport, kulturno-umjetničkog rada, zabave itd. u koliko nijesu za to dobili odobrenje u smislu propisa i zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima. Prosvjetni organi su dužni, da u slučaju takve po nadležnim organima neodobrene aktivnosti, koja nije u skladu sa propisima i zakonima u udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima, podnesu prijavu nadležnim organima unutrašnjih poslova (...).¹⁵

Nakon izbacivanja vjeronauka iz državnih škola, svećenici su nastavili podučavati vjeronauk u crkvama. Međutim, vlasti su počele i to zabranjivati. Tako je Kotarski narodni odbor Makarska, Savjet za prosvjetu i kulturu, uputio 8. veljače 1952. svoju okružnicu svim školama kotara i stavio im na znanje okružnicu Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske od 31. siječnja 1952. u kojoj, među ostalim, stoji da je zabranjeno okupljanje školskih obvezanika po Zakonu o narodnim školama u župskim uredima, stanovima ili privatnim prostorijama u svrhu podučavanja vjeronauka ili bilo kakvoga drugoga organiziranog nastavnog-odgojnog djelovanja. Međutim, Kotarski narodni odbor je u svom popratnom dopisu dodao da su učitelji dužni budno

¹³ HDA, KOVZ, kut. 379, Izdvojeni spis – Razno 1942.-1951.

¹⁴ Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945-1970*, knj. I., Beograd 2002., 223.

¹⁵ M. SRAKIĆ, *n. dj.*, 70.

paziti na nedopušteno okupljanje školske djece u crkvama u cilju podučavanja vjeronauka. Na to je biskup Bonefačić upozorio i uložio oštar prosvjed u svojoj predstavi upućenoj 14. ožujka 1952. predsjedniku Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske. Izrazio je žaljenje što mora izraziti svoje uvjerenje da navedene mjere neizbježno znače proganjanje vjere, od čega su se više puta javno i jasno ogradili najviši državni rukovoditelji. Na kraju je zatražio da se pošalje nalog Kotarskom narodnom odboru kotara Makarska, da svoju uputu upravama škola povuče odnosno da je uskladi s okružnicom Savjeta za prosvjetu i sa zakonom, te da se skine zabrana školskim obveznicima da dolaze u crkvu i u njoj dobivaju vjersku poduku.¹⁶

S obzirom na to da se stanje u vezi s vjerskim odgojem pogoršavalo, Predsjedništvo Biskupskih konferencija u Zagrebu je preko svoga Poslovnog odbora izvijestilo 23. travnja 1952. Predsjedništvo vlade FNRJ u svezi s tim problemima. U tom dopisu biskupi pišu da se učiteljima, nastavnicima i profesorima prijeti da će biti lišeni namještenja ako budu obavljali svoje kršćanske dužnosti te da se te prijetnje često i ostvaruju. Također, da se učitelj i učiteljice otpuštaju iz državne službe jer su djeci dopustili odlazak u sjemenište, te se djecu, koja su išla na vjeronauk i obavljala kršćanske dužnosti fizički kažnjava i loše ocjenjuje. Također se kažnjavaju i svećenici koji tumače djeci kršćanske istine te se poduzimaju razne mjere da se djeci onemogući pohađanje vjeronauka. Biskupi ističu da njih i katoličke vjernike sve to duboko pogađa jer su svjesni kamo sve to vodi.¹⁷

Pitanje mjesta održavanja vjerske poduke konačno je regulirano Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953., u kojem stoji da je vjerska nastava dopuštena u crkvama, hramovima i drugim prostorijama koje su za to određene.¹⁸ Tako će vjeronauk biti održavan izvan škole sve do stvaranja samostalne Hrvatske 1990., kada se ponovno vraća u škole kao izborni predmet.

Borba za Biskupsko sjemenište u Splitu

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata, talijanske, njemačke i ustaške vlasti zaposjele su znatan dio Dječakškoga sjemeništa u Splitu za potrebe vojne bolnice. Tu je bolnicu preuzela i partizanska Vojna bolnica VIII. korpusa. Kako je priljev ranjenika i bolesnih vojnika bio prilično velik i neprestan, upravitelj Sjemeništa sporazumno s ordinarijatom je izlazio u susret svakoj želji i potrebi bolnice ustupajući joj nove prostorije i čitavi vrt, kao i kućni namještaj i sav kuhinjski inventar. Sjemenišni djelatnici i pitomci morali su se povući i stisnuti u najnužnije prostorije, ali su se zahtjevi vodstva bolnice stalno povećavali, tako da je upravitelj sjemeništa bio prisiljen napustiti svoju sobu i sa svojim zavodom preseliti se u drugi dio zgrade. Komesar bolnice uselio se i u dio Bogoslovnoga sjemeništa, najprije na prvi i drugi kat te u potkrovlje. Tako su

¹⁶ HDA, KOVZ, kut. 139, 2591/52. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 365.-366.

¹⁷ M. SRAKIĆ, *n. dj.*, 73.

¹⁸ *Isto*, 75.

samo prizemlje, kapela i neke prostorije u južnom kutu zgrade ostale za smještaj djelatnika i pitomaca obaju sjemeništa.

Biskup Bonefačić u već spomenutoj predstavi od 28. kolovoza 1945. Komisiji za vjerske poslove Federalne Hrvatske podsjeća na navedeno i napominje da prostorije Bogoslovnoga sjemeništa nisu odmah uporabljene za bolnicu, nego za razne tečajeve. Upozorava da se u prostorije Bogoslovnog sjemeništa uselio i odjel bolnice za venerične bolesti, dok je spomenuti komesar u susjednoj kući sjemeništa na prvom i drugom katu silom deložirao iz tri stana stanare, kako bi smjestio i otvorio tamo rodilište, što je izazvalo razne komentare u javnosti. Biskup na kraju napominje da su oba sjemeništa u svom djelovanju spriječena.¹⁹

Na preuzimanje dječaćkih sjemeništa od vojske upozorili su i biskupi u pastirskom pismu u rujnu 1945., u kojem navode da su sjemeništa gotovo onemogućena za obavljanje svoje djelatnosti te je vojska neke još uvijek djelomice okupirala, druga su rekvirirana, kao ona u Zagrebu na Šalati, u Splitu, Sinju i Travniku (BiH), slovenskim gradovima Šentvidu, Ljubljani, Mariboru, i drugdje.²⁰

Donošenjem Zakona o ukidanju privatnih škola, od 2. listopada 1945., Biskupsko sjemenište suočilo se s novim teškoćama. Komisija za preuzimanje zgrada i školske opreme u Splitu poslala je 20. ožujka 1946. poziv Ravnateljstvu Biskupskoga sjemeništa da imenuje tri člana u komisiju koja će sporazumno zapisnički utvrditi stanje školske zgrade i inventara Biskupske gimnazije. Ravnateljstvo sjemeništa odgovorilo je da se u smislu i duhu Ustava Zakon o preuzimanju zgrada i inventara ukinutih škola ne odnosi na vjerske škole i zavode. Na ponovni zahtjev navedene komisije, Ravnateljstvo sjemeništa uputilo je žalbu Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske u kojoj ističe da se navedeni zakon ne može odnositi na Biskupsku gimnaziju jer ona nije posebno tijelo, već integralni dio Biskupskoga sjemeništa te je oprema vlasništvo sjemeništa, a ne gimnazije i služi za poduku pitomcima u sjemeništu.

Ravnateljstvo je 25. travnja 1946. poslalo molbu Ministarstvu prosvjete u kojoj traži da se Biskupskoj gimnaziji vrati pravo javnosti, koje joj je bilo priznato u Kraljevini Jugoslaviji, kako učenici ne bi imali teškoća i zapreka u daljnjem školovanju ako bi zbog bilo kojih razloga napustili sjemenište.

Na sve navedene zahtjeve stigao je odgovor uz pomoć Gradskoga narodnog odbora u Splitu 6. studenoga 1946. U navedenom odgovoru navodi se da je stigla obavijest od Ministarstva prosvjete u kojoj stoji da je u vezi s inventarom sjemeništa riječ samo o onim predmetima koji su pripadali bivšoj Biskupskoj klasičnoj gimnaziji u Splitu i da Komisija ima zadatak samo utvrditi koji su to predmeti i njihovo stanje jer se oni do 31. prosinca 1946. ne mogu otuđiti, opteretiti, iznajmiti niti dati na uporabu bez prethodnog odobrenja

¹⁹ HDA, KOVZ, kut. 124, br. 625/45. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 70.-75.

²⁰ M. AKMADŽA, «Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine i crkveno državni odnosi», *Tkalčić* 6./2002., 154.

Ministarstva prosvjete te o preuzimanju inventara uopće nije riječ, a Komisija će samo utvrditi kome pripada inventar. Što se tiče molbe za priznavanje prava javnosti Biskupskoj klasičnoj gimnaziji u Splitu, navodi se da se toj molbi ne može udovoljiti jer da Nadbiskupska klasična gimnazija u Zagrebu može sama na području Hrvatske zadovoljiti potrebe davanja srednjoškolske spreme mladima koji se žele posvetiti svećeničkom zvanju.

Nakon navedenoga obrazloženja, Ravnateljstvo sjemeništa je na ponovni poziv navedene Komisije imenovala svoje članove u Komisiju. Međutim, već na prvom sastanku bilo je očito da nije riječ samo o konstatiranju stanja, nego i o ukinuću škole i preuzimanju inventara i prostorije Biskupske gimnazije te o čitavoj zgradi sjemeništa.

Zbog svega navedenoga biskup Bonefačić uputio je 15. studenoga 1946. predstavku predsjedniku vlade NR Hrvatske Vladimiru Bakariću. Biskup je u predstavi istaknuo da je duboko dirnut što dolazi do toga da se želi ukinuti 250 godina staro sjemenište, te da se time potkopavaju temeljni uvjeti vjerskoga života, njegova razvitka i udara na slobodu vjere. Zatražio je od Bakarića da se to spriječi. Podsjetio je da je sjemenišna škola po svemu vjerska jer ona odgaja jedino i isključivo svećenički pomladak za bogoslovni studij. Ističe da je na njega posebice djelovalo to što je Komisija došla s uputama kojima se namjerava preuzeti čitava zgrada i inventar Biskupskog sjemeništa, jer se sjemeništa smatraju konviktima. Podsjeća da crkvena sjemeništa nisu konvikti u koje mogu ući po volji mladići ili djevojke bez određenog cilja i budućeg staleža. Upozorava da bez sjemeništa nema postojanja i razvoja Crkve u svijetu te da priječiti rad sjemeništa ili ukidati ih znači ugušiti crkveni život, uskratiti Crkvi slobodu i potkopati njezine temelje. Pita Bakarića, bi li takvo postupanje vlasti prema splitskom sjemeništu bilo u skladu s njegovim i Titovim izjavama o vjerskim slobodama u Jugoslaviji. Ističe da ne može ni pomisliti "da bi naša Narodna Republika Hrvatska htjela dirnuti u vjerske osjećaje hrvatskog katoličkog naroda i lišiti ga po malo svećenika". Na kraju izražava uvjerenje da do toga ne može i ne smije doći, jer se spomenutim zakonima i uredbama nije namjeravalo ukinuti biskupska sjemeništa, napose splitsko. Izražava nadu da će Bakarić "staviti stvar na pravo mjesto, te osigurati ovom sjemeništu ne samo daljnji opstanak, nego i da ima onu važnost, koja mu i po tradicijama i po potrebama ovog kraja pripada".²¹

U već spomenutoj predstavi biskupa Bonefačića i još šestorice biskupa sa sastanka u Ljubljani 29. srpnja 1947. Predsjedništvu Savezne vlade FNRJ, upozoreno je i na problem djelovanja vjerskih škola. Podsjećaju da su jedina dječjačka sjemeništa s javno priznatim gimnazijama u Zagrebu i u Pazinu, te da bi ona trebala udovoljavati potrebama gotovo svih katoličkih biskupija u Jugoslaviji, što je praktično nemoguće. Ističu da ta činjenica stoji u izrazitom proturječju s Ustavom, koji jamči slobodu savjesti i vjere svim državljanima i u kojem izričito stoji: "Vjerske škole, koje spremaju svećenički naraštaj, slobod-

²¹ HDA, KOVZ, kut. 128, 1650/46. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 379.-382.

ne su i stoje pod općim nadzorom države.” Upozoravaju da se ne može govoriti o slobodi vjere tamo gdje se Crkvi oduzima mogućnost da se djelotvorno brine za svoj svećenički pomladak i da ga odgaja onako kako to odgovara njezinu duhu i njezinim načelima. Podsjećaju i da su zabranjene ili ukinute i sve ostale osnovne, stručne i srednje škole kojima je upravljala Crkva i koje su predstavljale rezultat njezinih kulturnih napora tijekom stoljeća.²²

U travnju 1949. biskup Bonefačić je zajedno s biskupima Mihom Pušićem i Pavlom Butorcem te kaptolskim šibenskim vikarom Rudolfom Pianom uputio predstavku Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske u vezi sa zahtjevom za odlaskom vojske iz Biskupskog sjemeništa u Splitu. U predstavnici podsjećaju da su Splitsko biskupsko sjemenište sa srednjom vjerskom školom i Visoka bogoslovna škola određene za bogoslove svih dalmatinskih biskupija. Ističu da zbog nedostatka prostorija i jer Visoka bogoslovna škola ne prima racioniranu hranu, zaderska, šibenska, dubrovačka i kotorska biskupija ne mogu poslati svoje bogoslove u Split, kamo bi oni morali po pravilu ići, već u druge zavode u državi. Zamolili su Komisiju da potakne mjerodavne čimbenike da vojna vlast isprazni četiri dvorane Visoke bogoslovske škole i da se školi osigura racionirana hrana, kako bi se bogoslovi svih dalmatinskih biskupija mogli školovati u Splitu.²³

S obzirom na to da navedena predstavka nije polučila rezultate, biskup Bonefačić i ostali dalmatinski biskupi ponovili su svoje zahtjeve u predstavnici koju su početkom srpnja 1950. uputili Josipu Brozu i Vladimiru Bakariću.²⁴

Zauzimanje samostana, župnih stanova i drugih crkvenih zgrada

Zauzimanje crkvenih zgrada od komunističkih tijela vlasti bila su česta pojava. Prva zauzimanja crkvenih zgrada počela su još tijekom Drugoga svjetskog rata na područjima pod partizanskim nadzorom, najčešće tako što bi se partizanska vojska jednostavno uselila u sve napuštene ili nenapuštene, ali njoj potrebne prostore. I nakon rata vojska je zauzimala crkvene prostore i u njih se useljavala bez ikakvih posebnih rješenja. Često su se nezakoniti stanari izmjenjivali u crkvenim stanovima i zgradama bez ikakvih službenih odluka.

Nakon rata nova vlast donosila je razne zakone i uredbe koje su omogućavale mjesnim tijelima vlasti, državi i raznim društvenim i političkim organizacijama useljavanje u pojedine crkvene zgrade mimo volje ili po dogovoru s crkvenim vlastima. No te zgrade, odnosno najčešće stanovi, dodjeljivani su i pojedincima za potrebe stanovanja. Useljavanjem u crkvene zgrade i stanove necrkvenih ustanova i osoba, oni nisu postajali i vlasnici tih zgrada i stanova, ali ni Crkva nije imala nikakve ingerencije nad tim zgradama i stanovima, već

²² HDA, KOVZ, OF Ritig, kut. 7. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 139.-142.

²³ HDA, KOVZ, kut. 134, 666/49. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 437.-438.

²⁴ HDA, KOVZ, kut. 137, 2883/1950. Na prijepisu navedene predstavke nema potpisa, ali su vjerojatno predstavku, kao i ranije, potpisali biskupi Bonefačić, Pušić i Butorac te generalni vikar Šibenske biskupije Pian. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 438.

se pitanje vlasništva konačno reguliralo tek 1958. godine Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta te je tim zakonom većina već uzurpiranih zgrada i stanova na kraju podružljena. No neki objekti koji su bili od posebnog interesa za državne vlasti, bili su oduzeti Crkvi na temelju Osnovnog zakona o eksproprijaciji iz 1946. godine.

Zbog nedostatka stambenih prostora mjesni narodni odbori su mogli, prema Općem zakonu o narodnim odborima, dodjeljivati stanove pojedincima u zgradama koje nisu bile društveno vlasništvo, te prema njihovoj procjeni nisu bili dovoljno iskorišteni. Na taj način je u velikom broju crkvenih zgrada, posebice župnih stanova, dodijeljen stan pojedinim osobama, najčešće policajcima, učiteljima i sl. Zakon o mjesnim narodnim odborima primjenjivao se u svakoj prigodi koju je narodni odbor smatrao opravdanom za oduzimanje crkvenih objekata. Posebno su na udaru mjesnih narodnih odbora bili župni stanovi. Rijetki su bili oni župni stanovi koji nisu bili u cijelosti ili djelomično zauzeti od mjesnih narodnih odbora, te korišteni ili čak preuređivani u druge svrhe. Kao i u većini slučajeva, crkvenim vlastima je jedino preostalo zatražiti zaštitu Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, što u pravilu nije donosilo rezultate. Neki su se upravitelji župa morali zbog oduzimanja prostorija odseliti u druga mjesta, te od tamo upravljati župom. Dijelovi župnih stanova i drugih crkvenih zgrada i stanova zauzimani su i na temelju Uredbe o kategorizaciji i raspoložbi sa stambenim i poslovnim prostorijama.

Najčešći oblici oduzimanja prava korištenja svojih prostorija raznim ustanovama Katoličke crkve bili su inicirani raznim odlukama općinskih i gradskih narodnih odbora. Mjesne vlasti nerijetko su bez ikakvih posebnih razloga zauzimale pojedine crkvene zgrade i stanove, odlukama koje nisu bile temeljne ni na jednom zakonskom ili drugom propisu.²⁵

Takvo stanje bilo je u cijeloj Hrvatskoj, pa tako i na području splitske i makarske biskupije. Vlasti su zaposjedale zgrade svih crkvenih ustanova, zavoda i redovničkih zajednica, posebice raznih družbi časnih sestara. Tako su kod Školskih sestara na Lovretu u provincijalnoj kući, po Gradskom narodnom odboru smješteni najprije muški dječji dom, pa zatim ženski, u koje su uvršteni i iz vlastitih kuća preseljeni svi polaznici iz muškog i ženskog odjela zavoda zadužbine Martinis - Marki. Ta je zadužbina na taj način formalno i prestala djelovati suprotno svim jasnim odredbama u oporukama i zakladnom pismu. Mjesne su vlasti u zgradu Školskih sestara smjestili tečajce, dok su časne sestre prisiljene nastaniti se dijelom u gospodarske zgrade. Muški dječji dom iz kuće Školskih sestara prebačen je na prvi kat u zgradu sestara milosrdnica /Bri-birska ul./, gdje je bio oko 50 godina ženski odjel Dječjega doma (djevojčice) zadužbine Martinis - Marki, prebačen za kratko vrijeme kod školskih sestara, a zatim dijelom u kuću službenica milosrđa /Ancele/ i na razne druge adrese. Biskup Bonefačić je u već spomenutoj predstavi Komisiji za vjerske poslove

²⁵ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine*, 261.-266. Detaljnije o navedenoj problematici u: Stjepan KOŽUL, *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća*, Zagreb 2004., 363.-528.

od 28. kolovoza 1945. upozorio da su zbog takvih prilika i školske sestre i milosrdnice onemogućene, moralno i materijalno, u svom djelovanju. Napominje i da je školske sestre iz podružnice u Imotskom Mjesni narodni odbor izbacio iz crkvene kuće, te im je oduzeta skoro sva kućna imovina. Biskup upozorava da se časne sestre na Lovretu moraju kretati među vojnicima, a u Bribirskoj ulici među dječacima od 6 do 16 godina, "raspuštenim i na po golim, preko dana redovito bez nadzora, te po dvorištu i vrtu sve obaraju i smrade". Kada su dječaci dobili svrab, htio je upravitelj da ih sestre mažu i čiste, ali one su to odbile, a dječaci su namazani goli šetali i skakali po dvorištu.

Službenicama Milosrđa (Ancele) u Ćiril-Methodovoj ulici je nova zgrada uzeta za Trgovačku akademiju, prostorije zabavišta De Marki i osnovne škole za Dječji ženski dom, škola za ručni rad, a velika dvorana za vojnike u prolazu. Ni franjevke – klarise, sa strogom klauzурom, nisu bile pošteđene jer je po odluci Gradskog narodnog odbora u polovicu njihova samostana smješten Gradski dom staraca.

Salezijanci u muškom zavodu Martinis-Marki također su pozvani da se ise, iako su bili vezani sa Zavodom s posebnim ugovorom.

U Solinu je sestrama služavkama Malog Isusa silom oduzeta njihova nova kuća, koja je bila poslije bombardiranja popravljena. U Kaštel Kambelovcu su sestre navedene družbe istjerane iz kuće, kao i u Imotskom, Vrgorcu i Metkoviću.

U Sinju je sestrama milosrdnicama oduzeta škola sa svim inventarom i povjerena svjetovnim učiteljicama. U samoj samostanskoj zgradi oduzeto je sestrama prizemlje i prvi kat, i pretvoreno je u razne urede.

Slično je bilo i sa župnim stanovima i drugim župnim zgradama, koje su mjesne vlasti zaposjedale i rabile za razne svrhe, tj. za razne urede, škole, društva, dječje domove, skladišta i sl. bez ikakvog odobrenja crkvenih vlasti. Tako je u Rudi, kotar Trilj, u župnu kuću smještena škola i stan za učiteljicu. U Dugopolju kraj Splita župnu kuću spalili su Talijani. Međutim, mjesne vlasti su je odlučile obnoviti i urediti za svoje potrebe, a plodove iz vrta pobrati. Kada je župnik prosvjedovao, rečeno mu je da je to narodno i da on s tim nema ništa. U vezi s navedenim, biskup Bonefačić prosvjedovao je u već spomenutoj predstavi Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske, od 28. kolovoza 1945., ističući da takvih slučajeva ima diljem biskupije. Upozorio je i na ponašanje pojedinih mjesnih odbornika koji po crkvama traže navodno skriveno zlato, ili nastoje preuzeti upravu nad crkvenom imovinom. Oduzimaju ratarske urode, kao npr. u Košutama kraj Trilja gdje su pokosili crkvenu livadu i poželi crkvenu pšenicu i sve odnijeli svojim kućama. Slično je bilo i s livadom franjevačkog samostana u Sinju. Međutim, tamo su početkom kolovoza 1945. došli na gospodarstvo Čitluk kraj Sinja neki seljaci, te prije donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji podijelili među sobom svo crkveno zemljište. To je izazvalo reakciju ostalih seljaka koji su također htjeli dio zemljišta. Nastala je opća pljenidba crkvene imovine te su iz kuće protjerali kapelana i časne sestre franjevke, koje

su vodile to gospodarstvo, a zauzeli su stambenu kuću, gospodarske zgrade, štale i kapelu. Iz Splita je stigao izaslanik kotarskih vlasti koji je obećao da će se sve to riješiti.²⁶

Krajem 1945. vlasti iz Sinja poslale su svoga izaslanika Jerku Pavića u Turjake koji je izvijestio crkvenjake i mjesne odbornike da je imenovan za kome-sara crkvene imovine. Sva crkvena imovina prelazi u državne ruke, a ona će je dodijeliti pojedincima na obradu, tako da polovica pripadne onome koji obrađuje zemlju, a polovica državi. Rekao je i da će se država tj. narod brinuti za potrebe crkve. Zatim je popisao i pregledao crkvenu imovinu. Nekima je nudio da uzmu na obradu župni vrt i druge crkvene posjede po polovicu s državom, ali nitko nije prihvatio ponudu. Upozorio ih je da bez njega ne mogu obrađivati crkvenu zemlju. Raspitivao se i za crkvene prihode te zabranio davanje vina župniku, koje mu pripada, jer da ono treba ići u državnu blagajnu. Isto tako je na zboru u Turjacima tajnik Kotarskoga narodnog odbora Brne Panza izjavio da sve pripada onome tko obrađuje crkvenu zemlju i da se ništa od prihoda ne smije dati crkvi. Jerko Pavić je postavio i pitanje milostinje, ističući da bi se ona trebala predati narodnom odboru, da on s njom upravlja, a ne da je svećenik nosi sa sobom.

Početakom 1946. vlasti su zaposjele župnu kuću u Turjacima i preuredile je za školu, a župniku su ostavili samo jednu sobu, bez ikakva odobrenja crkvenih vlasti. Župnik je prosvjedovao, ali mu je odgovoreno: "Druže fratre, tako je vlast naredila i mi moramo, da činimo po naredjenju."

O svemu navedenom biskup Bonefačić izvijestio je u predstavi od 5. veljače 1946. Oblasni narodni odbor – Upravni odjel Split, ističući da je u navedenom slučaju riječ o još jednoj povredi postojećih državnih propisa i zakona o privatnom vlasništvu. Biskup je oštro prosvjedovao i zatražio da se navedena crkvena imovina ostavi u mirnom posjedu te crkvene uprave, a nasilnici pozovu na odgovornost i prizovu redu.²⁷

U župnu kuću u selu Srinjine, kotar Split, mjesne su vlasti uselile učiteljicu i matičarku, a u istoj su kući živjeli župnik i njegova sestra. Zbog nedoličnog ponašanja novih stanarki župnik se bezuspješno žalio mjesnim vlastima i Ministarstvu prosvjete. Nakon toga je dva puta pisao predsjedniku hrvatske vlade Bakariću. Međutim, iako je naišao na Bakarićevo razumijevanje, mjesne vlasti nisu ništa poduzele, pravdajući se da nemaju drugog smještaja za matičarku i učiteljicu. Na to je reagirao biskup Bonefačić, koji je 10. veljače 1948. uputio predstavku Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske. On u predstavi opovrgava tvrdnje mjesnih vlasti, ističući da u Srinjinama jedna žena nudi pristojan smještaj za matičarku i učiteljicu. Također navodi da uskoro selo napušta preko sto radnika zaposlenih na električnom dalekovodu, te nakon njih ostaje puno

²⁶ HDA, KOVZ, 625/45., kut. 124. Objavljeno u: M. Akmadža, *Crkva i država*, 70.-75.

²⁷ HDA, KOVZ, 234/46, kut. 126. Navedena predstava u prijepisu je dostavljena i Komisiji za vjerske poslove NRH, "za informacije i poznavanje prilika u ovim stranama", kako u popratnom dopisu napominje biskup Bonefačić. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 433.-444.

prostorija na raspolaganju. Smatra da je pravi razlog zašto u selu, osim župničke, vlasti ne žele drugu kuću, taj da se hoće na taj način dosaditi župniku ne bi li napustio selo. Ističe da to nije jedini takav slučaj, jer da je slično stanje i u župničkim kućama u Zadvarju, Rudi, Turjacima, Neoriću, Hrvacama i drugdje, pa dušobrižnici ne mogu stanovati u svojim župama. Na kraju biskup traži da se "obuzdaju stanoviti ljudi, koji ne poznaju drugoga zakona do svoje volje i prijetnja, a time se stvara sve veće nezadovoljstvo i neraspoloženje u narodu i pada ugled Vlasti i povjerenje u nju".²⁸

Biskup je 27. travnja 1948. uputio predstavku Kotarskome narodnom odboru Makarska i Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske u vezi sa zauzećem župnog stana i gradnjom zadružnog doma na crkvenom zemljištu u Baškoj Vodi. U predstavi Kotarskom narodnom odboru Makarska istaknuo je da ga je iznenadio dopis sa zaključkom donesenim na konferenciji Mjesne Narodne fronte u Baškoj Vodi. Na konferenciji je zaključeno da se pristupi izgradnji zadružnog doma na zemljištu u vlasništvu crkve sv. Nikole, uz obrazloženje da u Baškoj Vodi ne postoje druga gradilišta. Biskup je posebno izrazio čuđenje jer je Kotarski narodni odbor 1946. donio rješenje da se zadužbinska kuća, u vlasništvu župnog crkvenjaka, u kojoj je bio smješten župni ured i stan župnog vikara, mora isprazniti i predati da služi svojoj svrsi. Navodi da to nije učinjeno, a da je neki član seoskoga narodnog odbora silom provalio vrata prizemne prostorije iste kuće koja je prije bila nekom privatniku iznajmljena za trgovinu, te se u njoj otvorila gostionica, a crkvena je uprava bila upućena da je uredi za svoje svrhe, za župni ured. Također ističe da ne odgovara istini da u Baškoj Vodi nema gradilišta pogodnoga za gradnju zadružnoga doma jer je mjesto tako položeno da ima dovoljno prostora za gradnju doma. Podsjetio je da je mjesnim vlastima ponuđeno da preuzmu crkvenu kuću, a da zauzvat na crkvenom zemljištu podigne župni stan, ali je ta ponuda odbijena. Na kraju upozorava da prijetnja s postupkom eksproprijacije nije umjesna te da će on zbog toga odmah prosvjedovati višim vlastima.²⁹

Biskup je uz navedenu predstavku, Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske poslao i popratni dopis u kojem moli da se predstavka prosljedi Bakariću jer nije bila riječ samo o jednom slučaju, s obzirom na to da se slične stvari događaju i u Dusini i Novim Selima Neretvanskim.³⁰

Najgore stanje bilo je na području Sinjskoga kotara gdje od kraja 1944. ni jedan župnik nije mogao stanovati na području svoje župe, jer su župne kuće ili za rata bile porušene (Biletić, Grab, Otok, Zasiok ...) ili su ih poslije zauzele mjesne vlasti (Bajagić, Gala, Hrvace, Potravlje, Rude, Turjaci...). Na takvo stanje posebice je upozorio biskup Bonefačić u predstavi od 7. studenoga 1949. Koja je upućena predsjedniku Oblasnoga narodnog odbora u Splitu, Marinu Cetiniću. U predstavi ističe da bi župnici mogli stanovati kod pojedinih župljana, ali da ih se župljani u strahu od mjesnih vlasti ne usude primiti. Navo-

²⁸ HDA, KOVZ, kut. 131, 312/48. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 456.-457.

²⁹ HDA, KOVZ, kut. 131, 567/48. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 459.-460.

³⁰ HDA, KOVZ, kut. 131, 567/48. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 460.

di da je bilo slučajeva da su neki župnici sa župnim uredima bili izbačeni iz svoje župničke kuće odnosno iz kuće u kojoj su stanovali, te navodi primjer u Rudi, Muću Donjem i Krušvaru (Dicmo Gornje). Biskup postavlja pitanje: "Što sve ovo znači, za čim se ide, kamo to vodi?". Otežati svećeniku dolazak u župu, onemogućiti mu u njoj boravak i vršenje dušobrižničkih dužnosti i tako vjernike lišiti mogućnosti da obave svoje kršćanske dužnosti, nije ništa drugo nego smišljeni indirektni progon Crkve. Na kraju moli Cetinića da poradi na tome da se zauzete župničke kuće, ponajprije u Krušvaru, Muću Donjem i Rudi isprazne kako bi se tamošnji župnici mogli u njih naseliti, te da župljanima odnosno crkvenjacima mjesne vlasti iziđu u susret u obnovi i popravku oštećenih župničkih kuća i crkvi.³¹

Oduzimanje crkvenih matičnih knjiga

Po Zakonu o matičnim knjigama, koji je donesen 1. travnja 1946., sve crkvene matične knjige morale su biti stavljene na raspolaganje državnim matičarima radi uvida i zaključivanja tih knjiga kao zajedničkih za Crkvu i državu. Nadopunama Zakona o državnim matičnim knjigama u siječnju 1949. bilo je zabranjeno vjerskim predstavnicima obavljati nove ili naknadne upise u crkvene matične knjige koje su 9. svibnja 1946. zaključene kao zajedničke matice za Crkvu i državu. Za nepoštovanje ove odredbe svećenik bi bio novčano kažnjen, a knjige su mogle biti oduzete i predane na čuvanje nadležnom matičaru. Nakon toga su zaredala sve češća oduzimanja crkvenih matičnih knjiga, protiv čega je Katolička crkva prosvjedovala Ministarstvu unutarnjih poslova.³² Također je bilo zabranjeno krštenje djece ili pogreb obaviti prije nego što se podaci o rođenom ili umrlom unesu u državne matične knjige. Za ovaj prekršaj slijedila je novčana kazna do 2000 dinara ili popravni rad do 2 mjeseca.³³ Ove su odredbe ukinute Krivičnim zakonom u srpnju 1951., pa su se sada krštenja ili pogrebi mogli obaviti i prije nego što se rođenje ili smrt prijave državnom matičaru.³⁴

Pojedini predstavnici vlasti su i prije donošenja navedenih zakona o matičnim knjigama samovoljno oduzimali župnim uredima matične i druge crkvene knjige. Biskup Bonafačić u već spomenutoj predstavi od 28. kolovoza 1945. navodi da su u Drveniku, dok je župni upravitelj bio odsutan, seoski odbornici nasilno uzeli knjigu "Stanje duša" otvorivši sakristiju i razbivši ključanice na ormaru. Crkvene vlasti su prosvjedovale Kotarskome narodnom odboru, ali

³¹ HDA, KOVZ, kut. 134, 1973/49. Prijepis predstave biskup je 10. studenoga 1949. poslao Komisiji za vjerske poslove NRH na znanje. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 475.-478.

³² Predstavka Biskupskog ordinarijata u Đakovu Ministarstvu unutarnjih poslova NRH, br. 130-1949, od 18. siječnja 1949., *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke* (dalje *SVNZ*), br. 2, 1949. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 653.-655.

³³ Okružnica o novim državnim propisima o vođenju matičnih knjiga, br. 444/1949., od 15. siječnja 1949., *SVNZ*, br. 6, 1949.

³⁴ Okružnica o novom Krivičnom zakoniku, od 25. lipnja 1951., *SVNZ*, VI.-1951.

su odbornici iz Drvenika odbili vratiti knjige, tvrdeći da knjiga njima treba i pozivajući se na potporu naroda, za koji biskup kaže da “na upit šuti, ali se u 99% škripa zubima”.³⁵

U već spomenutoj predstavi od 17. travnja 1946. biskup Bonefačić izvješćuje Komisiju za vjerske poslove NR Hrvatske da su župnici u mnogim župama njegove biskupije primili od mjesnih i kotarskih narodnih odbora statističke tiskanice o promjeni pučanstva uz pismeni poziv da ih popune prema župskim maticama i u određenom roku vrate. Biskup podsjeća da su mnoge župne matice izgorjele, a neke odnesene, te da se upravo po Sinjskoj krajini već mjesecima u mnogim župama odvraća ljude od toga da se vjenčaju u crkvi, da prijavljuju slučajeve rođenja i smrti župnicima i pokušava se sve da se župnicima onemoguću boravak u župi ili dolazak u župu, pa ne mogu redovito i točno voditi župne matice. Ističe da se župnici pitaju zašto se od njih nešto traži, čemu najčešće ne mogu, a i nisu dužni udovoljiti jer je praksa da im sve zapovijedi, pozivi i upute od državnih vlasti i ureda, pa i u poslu matica, dolaze samo preko nadležnoga Biskupskoga ordinarijata. Biskupski ordinarijat je izdao zapovijed župnicima da ne trebaju udovoljavati ni jednom zahtjevu koji nije došao preko nadležnoga Biskupskoga ordinarijata.³⁶

Problem matičnih knjiga iznijeli su i biskup Bonefačić i još šestorica biskupa u svojoj predstavi sa sastanka u Ljubljani 29. srpnja 1947. koja je upućena Predsjedništvu Vlade FNRJ u kojoj pišu da su matične knjige svojina Crkve koja ima pravo njima raspolagati, a jedino su svećenici dužni da ih, kada to bude potrebno, stave na uvid i raspolaganje državnim matičarima. Međutim, u nekim su krajevima matične knjige župnim uredima jednostavno oduzete, čime je povrijeđeno apsolutno vlasništvo crkve, što je u suprotnosti i sa samim Zakonom o državnim matičnim knjigama.³⁷

U siječnju 1949. objavljen je novi Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državnim matičnim knjigama. Zakonom je bilo predviđeno novčano kažnjavanje ili kažnjavanje popravnim radom vjerskih predstavnika koji izvrše nove ili naknadne upise u matične knjige koje su zaključene. Predviđeno je bilo i oduzimanje matičnih knjiga od vjerskih predstavnika i predaja tih knjiga na čuvanje nadležnom matičaru. Također je bilo zabranjeno krštenje djece ili pogreb obaviti prije nego što se podaci o rođenom ili umrlom unesu u državne matične knjige.³⁸

Uskoro su uslijedila oduzimanja matičnih knjiga u mnogim župama splitske i makarske biskupije. Biskup Bonefačić odmah je reagirao i 19. siječnja 1949. uputio brzojav Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske, koji je prosljedio i Komisiji za vjerske poslove. U brzojavu izvješćuje da su u Makarskoj i okolici

³⁵ HDA, KOVZ, kut. 124, 625/45. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 70.-75.

³⁶ HDA, KOVZ, kut. 127, 690/46. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 100.-101.

³⁷ Predstavka katoličkih biskupa Jugoslavije Predsjedništvu Vlade FNRJ, od 29. srpnja 1947., HDA, OF Ritig. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 139.-142.

³⁸ Okružnica o novim državnim propisima o vođenju matičnih knjiga, br.444/1949, od 15. siječnja 1949., SVZN, br. 6, 1949.; *Službeni list FNRJ*, br. 4, od 12. siječnja 1949.

predstavnicima vlasti izvršili prepad na župne urede silom odnoseći, ponegdje uz asistenciju policije, matične i druge knjige. Biskup je izrazio najodlučniji prosvjed protiv nezakonitoga postupka i nasilja zahtijevajući da se odnesene knjige kao vlasništvo Crkve vrate župnim uredima.³⁹

S obzirom na to da nije bilo reakcija na njegovu prvu predstavku, biskup Bonefačić uputio je 25. siječnja 1949. novu predstavku, ovaj put ministru unutrašnjih poslova NR Hrvatske, Ivanu Stevi Krajačiću. U predstavi biskup navodi da je biskupija *Službeni list FNRJ*, s novim Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama, dobila na uvid 17. siječnja dok župnici diljem biskupije nisu imali pojma o sadržaju i propisima novog zakona, a već toga dana započeo je prepad na pojedine župne urede i nastavio se sljedećih nekoliko dana. Osvanuli bi iznenada u župnom uredu službenici državne vlasti, najčešće pokoji delegat Kotarskoga narodnog odbora ili kao zamjenik policajac, uz predsjednika ili kojeg odbornika mjesnoga narodnog odbora ili državnog matičara, te bi odmah zatražili uvid i oduzimali crkvene matične knjige. Biskup napominje da se isti pri tome nisu ograničili samo na matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih od najstarijih pa do zadnjih, koje su službeno zaključene danom 9. svibnja 1946., nego su također obuhvatili nove crkvene matice, zatim knjige stanja duša, upisnike krizmanika, zapisnike župnih ureda i druge spise. U Splitu su bez obavijesti i znanja crkvene vlasti zapečatili veliku sobu bivšega biskupskog ureda, u kojoj su se uređivali duplikati (parice) iz matice biskupijskih župa, skupljenih preko 100 godina i čuvanih u Biskupskom ordinarijatu. Sutradan su te duplikate namještenici Gradskoga narodnog odbora, oduzeli i odnijeli uz izjavu biskupu da imaju takav nalog od Odjela unutrašnjih poslova pri Gradskome izvršnome narodnom odboru, te da biskup, ako hoće, može odrediti nekog predstavnika Biskupskog ordinarijata. Biskup njihove izjave nije uzeo na znanje, ali je ipak odredio jednoga predstavnika, da bude prisutan oduzimanju. No, kad je biskupov predstavnik došao, već je bilo skoro sve odneseno, a bila su i silom provaljena vrata Kurijalnog arhiva, kako bi se i iz njega pokupili neki prijepisi koji su se tamo nalazili. Biskup navodi da je prigodom oduzimanja matičnih knjiga postupak predstavnika vlasti bio različit, te se oni najčešće nisu obazirali na to je li župnik kod kuće ili nije, nego su u nekoliko mjesta i u njegovoj odsutnosti ušli u župni ured i obavili svoj posao kako su htjeli. Neki su se na zahtjev crkvenog službenika legitimirali, pokazali nalog za oduzimanje matičnih knjiga te dali potvrdu o oduzimanju. Drugi su, naprotiv, ustvrdili da im je zabranjeno dati potvrdu o oduzimanju matičnih knjiga te nisu htjeli pokazati niti nalog, da im je to naređeno, niti su se htjeli legitimirati, već su na silu oduzeli sve ono što su htjeli iz župskih ureda. U nekoliko mjesta potvrda o oduzimanju je bila izdana, ali naknadno, a onda bi bila na prijevazu povučena jer se nije smjela izdati.

Biskup je u predstavi istaknuo da su navedeni postupci nezakoniti te navodi spomenute članke zakona koji to potvrđuju. Također, navodi primjer od 19. kolovoza 1946. kada je jedan delegat Biskupskog ordinarijata tražio objaš-

³⁹ HDA, KOVZ, kut. 133, 87/49. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 139.-142.

njenje od Oblasnoga narodnog odbora, a u razgovoru sa službenim referentom i s jednim činovnikom rečeno mu je da unošenje novih slučajeva rođenja, smrti i vjenčanja, iz klauzule, ako ima prazna (neispisana) prostora, župnicima Zakon ne zabranjuje. Da takav postupak nije nezakonit dokazuje i to što državni matičari, kojima je povjeren nadzor o rukovanju maticama nikada nisu stavljali primjedbe ili zabranili takve upise, a nisu imali nikakve primjedbe pri postavljanju klauzule. Biskup je također zamolio da se poimence pozove i naredi podređenim vlastima tj. Gradskom narodnom odboru u Splitu i kotarskim narodnim odborima Split, Makarska, Metković, Imotski i Sinj da odmah vrate Biskupskom ordinarijatu u Splitu duplikate matičnih knjiga iz Splitske i makarske biskupije te da se vrate župnim uredima sve matične knjige starije od godine 1859. jer one nemaju više praktičnu vrijednost, nego samo povijesnu pa kao crkveno vlasništvo spadaju u župni arhiv; sve anagrafe, sve matične knjige vođene poslije 9. svibnja 1946., koje su nove i ako su od župa osnovanih tek poslije navedenoga nadnevka, te sve drugo, što je odneseno iz župnih ureda i arhiva, a nema ništa zajedničkoga sa matičnim knjigama treba vratiti.⁴⁰

Pojedini su predstavnici mjesnih vlasti Zakon tumačili tako da su zabranjivali župnicima vođenje bilo kakvih matičnih knjiga. Na to je u predstavci od 5. veljače 1949. biskup Bonafačić upozorio Komisiju za vjerske poslove i Predsjedništvo vlade NR Hrvatske iznoseći primjere iz Vrlike i Donjeg Doca. Podsjetio je da Crkva treba, kao i svako društvo, popis svojih članova, a u tu svrhu služe matice krštenih i umrlih i knjiga vjenčanih jer je ženidba sakrament i ustanova koja daje nove članove Crkvi. Upozoreno je i na nejednako tumačenje Zakona o matičnim knjigama u pojedinim republikama te je istaknut primjer Srbije gdje su državne vlasti župne matične knjige samo prepisale, kako je po Zakonu predviđeno, a knjige ostavili župnim uredima.⁴¹

Nakon svih biskupskih prosvjeda, vlasti su odlučile ublažiti postupke u svezi s oduzimanjem matičnih i drugih knjiga te su crkvene vlasti, saznavši za namjeru vlasti da vrati bar one knjige koje su crkvenog karaktera, počele podnositi službene zahtjeve za povrat matičnih knjiga.

No problem povrata matičnih knjiga ostao je neriješen s tim da su crkvene vlasti u proljeće 1950. dobile dopis od Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske u kojem ih se izvješćuje da će se glagolske matične knjige i matične knjige starije od g. 1860. čuvati u državnim arhivima, a da se tim ne kreće u pravo vlasništvo tih knjiga, a matične knjige nastale poslije 1860., koje imaju pravnu snagu javnih isprava, neće se vratiti jer su one trebale biti zaključene sa stanjem 9. svibnja 1946., a župnici su u njima ipak vršili naknadne upise, te su prema tome potpali pod udar Zakona (novčane kazne i oduzimanje knjiga).

Nakon što su u svibnju 1950. dobile navedeni dopis, sve dalmatinske biskupije uputile su 29. lipnja 1950. predstavku Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske iznoseći nekoliko primjedbi na navedeno rješenje. Istaknuto je da

⁴⁰ NAZ, NDS, br. 630/1949. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 658.-661.

⁴¹ HDA, KOVZ, kut. 133, 320/49. Predstavku je potpisao generalni vikar (potpis nečitak). Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 665.

pravo vlasništva pretpostavlja da vlasnik ne mora za uporabu predmeta vlasništva pitati za dozvolu, a ako su matične knjige u državnim arhivima, crkvene vlasti ne mogu do njih doći nego tek uz dozvolu državnih vlasti i u vrijeme i na način kako im bude određeno, što može i svatko drugi koji nije vlasnik, a htio bi se njima poslužiti u svrhu proučavanja te je prema tomu pravo vlasništva crkvenih vlasti na te matice samo nominalno, a ne stvarno. U suprotnom je trebalo tražiti pristanak crkvenih vlasti da se crkvene matice prenesu u državne arhive, što nije učinjeno, što znači da u praksi crkveno pravo vlasništva nije priznato. Konstatiraju da se iz svega navedenoga vidi da oduzimanje župnih matice nije osnovano na zakonu te, prema tome, nije ispravna tvrdnja da su župnici potpali pod udar zakona koji još nije postojao, a ne može se na njih primijeniti ni poslije nego je proglašen retroaktivnim. Na kraju zaključuju da crkvena vlast ostaje pri svom zahtjevu da se sve župne matice vrate Crkvi, a službenici državnih vlasti sami prepisu za se one godine koje im trebaju, kako je bilo predviđeno u "Općim načelima za prepisivanje matičnih knjiga /knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih/, koje su vođene na području gdje nisu postojale državne matične knjige", koje je izdalo Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ 18. prosinca 1947.⁴²

Međutim, problemi u svezi s povratom matičnih knjiga nastavljeni su i u 1951. godini. Državne vlasti su kao rok za povrat matičnih knjiga odredili kraj 1951. godine, te su u skladu s tim uslijedili zahtjevi crkvenih vlasti za njihovim povratom.

Problem povratka matičnih knjiga nastavio se i sljedećih godina te su i katolički biskupi sa zasjedanja biskupskih konferencija održanih u Zagrebu 23. do 26. rujna 1952. uputili predstavku Predsjedništvu Vlade FNRJ i predsjedniku Josipu Brozu u kojoj podsjećaju da su matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih oduzete crkvenim vlastima već 1946., te da državne vlasti sebi dopuštaju proizvoljno vođenje zapisa, pa čak i u novim knjigama koje Crkva vodi od 9. svibnja 1946. samo za internu uporabu. Upozoravaju da stare matične knjige još nisu vraćene Crkvi, iako je rok za to, kraj 1951., odavno istekao.⁴³

Napadi na svećenike

U već spomenutoj predstavi biskupa Bonefačića Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske od 17. travnja 1946. navodi se da na području Muća i na čitavom području između Šibenika, Drniša, Knina i Vrlike, osim u tim mjestima, nema svećenika nego samo u jednoj, od 25 do 30 župa, jer su neki bili ubijeni na mjestu, kao u Badnju, Vrpolju, Kruševu, Unešiću i Lišanima tijekom 1944. Nakon rata je u Mirloviću 9. veljače 1946. noću župnik izveden iz kuće i kamenovan. U Promini u nedjelju 17. veljače 1946. poslije mise, na izlazu iz

⁴² HDA, KOVZ, kut. 137, 2947/50. Predstavku su potpisali biskupi Bonefačić, Pušić i Butorac te generalni vikar Šibenske biskupije Pian. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 667.-668.

⁴³ Spis "Katolički kler u emigraciji", HDA, KOVZ, kut. 341.

crkvenog dvora, župnik je zasut kamenjem pao u nesvijest, ali je ostao živ, te su drugi svećenici prisiljeni seliti se iz župa, kako bi spasili glavu. Biskup ističe da 99% naroda želi svećenika i mise na blagdane, ali da zbog terora svećenik ne može doći, a ako i dođe, narod ga doprati u selo i do crkve, ali se onda prijete globom i oduzimaju krušne karte onima koji svećenika prime na konak ili ručak. Ističe da su svima poznati organizatori ubojstava i svih nasilja, ali da nitko nije kažnjen. Upozorava da su to činjenice koje govore jasno o zločinima te da mu je kao biskupu dužnost da "u ime slobode, koja je i Ustavom zajamčena, i u ime teroriziranog naroda, koji ni za Uskrs ne može da ima sv. Misu" podigne svoj glas i prosvjeduje.⁴⁴

Na Petrovdan 29. lipnja 1946. u Muću Gornjem, za vrijeme govora Nikole Sikirice, predsjednika Kotarskoga narodnog odbora, na nenajavljenome javnom zboru pred župnom crkvom, dogodio se napad na dvojicu svećenika, Klemu Tadina i Josipa Bedalova. Tijekom govora Sikirica je kritizirao propovijedi navedenih svećenika, nakon čega su svećenici fizički napadnuti. U napadu su sudjelovali i policajci, a narod je pokušavao zaštititi napadnute svećenike, zbog čega su pojedinci i uhićeni. Klemo je teško stradao tako što je pogođen kamenom i izudaran, te je prevezen u bolnicu. Zbog navedenoga događaja biskup Bonefačić uputio je 3. srpnja 1946. predstavku Oblasnome narodnom odboru Split, u kojoj iznosi svjedočanstva napadnutih svećenika i pojedinih vjernika o navedenom događaju. Iznosi i imena napadača, tvrdeći da je riječ o organiziranom napadu, postavljajući pitanje je li namjera i svrha navedenoga napada ista kao i u slučajevima u Mirloviću i Promini, tj. da se istuku navedeni svećenici samo zato jer su katolički svećenici i jer žele obavljati svoju svećeničku službu na molbu i zadovoljstvo naroda. Biskup navodi da je Sikirica pokušavao opravdati napad kao djelo pijanih pojedinaca. Istaknuo je da se u navedenom događaju "odrazuju i pokazuju, kakovim je rukama povjerena javna uprava tobože od naroda, kako pojedinci samovoljno vlast zlorabe, dok se sve to pred svijetom pokriva i opravdava nekom narodnom voljom, punom zakonitošću i slobodom a u kulturnom svijetu to se nazivlje mistifikacija". Na kraju je biskup zatražio da se pozove na odgovornost i poštovanje državnih zakona izvršitelje napada, koji su svi poznati, te obuzda samovolja pojedinih predstavnika vlasti. Zatražio je i da se u Muću Donjem i Gornjem, Neoriću i drugdje isprazne župne kuće koje su zauzele mjesne vlasti i omogućiti normalno djelovanje crkvenih službenika. Na kraju pita na temelju kojega zakonskog propisa se katolički svećenici smiju terorizirati i ubijati, a župne crkve i kuće silom zaposjedati. Ističe i kako je pokušaj vlasti da se u javnosti navedeni slučaj nastoji pripisati "narodu" ništa drugo do "jedna podla mistifikacija".⁴⁵

Prijepis navedene predstavke poslan je i Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske te je tajnik Komisije Ivan Tremški o navedenoj predstavi dopisom od 22. srpnja 1946. izvijestio Ministarstvo unutarnjih poslova NRH. U tom

⁴⁴ HDA, KOVZ, kut. 127, 690/46. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 100.-101.

⁴⁵ HDA, KOVZ, kut. 128, 1111/46. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 313.-318.

dopisu zatražio je od Ministarstva da najstrože uputi narodne odbore u Dalmaciji, "da u prvom redu odustanu od rekviriranja crkava u svjetovne svrhe, jer po najprije u te svrhe crkve i ne mogu dobro ni poslužiti, a takav postupak predstavlja najgrublju povredu osjećaja vjernika i očito krnjenje slobode bogoslužja te prema tome stoji u dijametralnoj suprotnosti s Ustavom i temeljima tekovine naše borbe". Međutim, napadu na svećenike nije posvetio ni jednu riječ.⁴⁶

Ni biskupu Bonefačiću vlasti nisu jamčile sigurnost prigodom njegova djelovanja po župama. Tako je prigodom podjele krizme u Vinjanima 1. listopada 1946. biskup dočekan s protucrkvanim napisima na crkvi, a automobilu kojim je dovezen probušene su sve četiri gume. Službenik unutarnjih poslova njegovu je vozaču prijetio pištoljem, a mjesni zapovjednik policije nije htio biskupu jamčiti sigurnost za nastavak podjele krizme u drugim župama te je biskup morao odustati od daljnje podjele krizme i vratio se u Split. O svemu je predstavkom od 15. listopada 1946. izvijestio Komisiju za vjerske poslove NR Hrvatske.⁴⁷

Stanje sigurnosti na području Sinjske krajine u prvim poratnim godinama bilo je zabrinjavajuće. Osim što su ubijani i premlaćivani svećenici, sve su bile češće pojave premlaćivanja i ubojstava i civilnoga stanovništva. To je uznemirilo biskupa Bonefačića koji je predstavkom Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske od 10. veljače 1947. izrazio svoju zabrinutost i prosvjed. Podsjetio je na već spomenute događaje u Muću Gornjem i Vinjanima, te na napad na devet svećenika 20. siječnja 1946. na području od Kaštel Štafilica do Vranjica. Upozorio je i na 12 događaja u kojima se dogodilo ubojstvo ili premlaćivanje stanovnika Sinjske krajine, a za koje nije otkriven počinitelj. Tako navodi ubojstva djevojke Tone Miloš iz Bajagića, mladića Ivana More u Gali, Ljube Ratkovića u Grabu-Podi, Ivana Omrčena iz Udovičića, crkvenoga orguljaša, Stjepana Vugdeline u Otoku, Ljube Ančića iz Turjaka, Ante Saratlije iz Bajagića, Ivana Domljanovića iz Zasioka, predsjednika Narodnog odbora iz Satrića Mate Hrgovića, Čikare (ime nije navedeno, op. M. A.) u Svinjači i Marijana Bitunjca u Rudi, te teško premlaćivanje Anđelka Šipića iz Vedrine kraj Trilja.

Sva navedena ubojstva dogodila su se u kratko vrijeme, u najbližoj okolici Sinja, noću, i od nepoznatih napadača. Međutim, biskup ističe da narod najčešće zna tko su ubojice i da postoji mogućnost da je neka od žrtava ponešto i skrivila, ali da nitko nema pravo da samovlasno na tako grozan način kroji pravdu. Na kraju napominje da je navedene događaje iznio po pripovijedanju raznih ljudi, te da ne jamči da je baš sve u potpunosti točno, ali da moli Komisiju da sve navedeno uzme na znanje i izvijesti nadležne državne vlasti jer da bi bilo više nego potrebno i korisno za narod da se ovakvom prolijevanju krvi u njegovoj sredini stane na kraj.⁴⁸

⁴⁶ HDA, KOVZ, kut. 128, 1111/46. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 318.

⁴⁷ HDA, KOVZ, kut. 128, 1538/46. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 105.-109.

⁴⁸ HDA, KOVZ, kut. 129, 212/47. Objavljeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država*, 119.-121.

Svećenička udruženja

Poslije presude nadbiskupu Stepincu, odnosi Katoličke crkve i države bili su u prividnoj fazi zatišja. Zbog problema u sovjetsko-jugoslavenskim odnosima 1948. godine, država se više bavila tom i drugom međunarodnom politikom. Međutim, država je krenula u pripremu svoje najveće akcije, s ciljem razbijanja crkvenog jedinstva, koje je trebalo oslabiti moć crkvenog vodstva, a Katoličku crkvu ako već ne službeno odvojiti od Vatikana, onda je bar politikom tzv. "diferencijacije" ili stvaranja tzv. "narodne crkve" staviti pod svoj utjecaj. Da bi to postigla, država je uz pomoć svojih lojalnih svećenika poticala osnivanje staleških svećeničkih udruženja. Vlast nije prezala ni od najgorih mogućih metoda pritisaka (ucjene, prijetnje zatvorom i sl.) na pojedine svećenike, da bi ih natjerala da postanu članovi navedenih udruženja.

U tom postupku stvaranja udruženja krenulo se prvo u onim krajevima gdje je crkveno vodstvo i veći broj svećenstva bio skloniji suradnji s vlastima, kao što je to bilo u Istri, Sloveniji i Bosni i Hercegovini.

Biskupi u Jugoslaviji još nisu imali jedinstveno stajalište oko dopuštanja osnivanja udruženja. Jedni su ih podnosili ili prešutno odobravali, ali ne i službeno, dok su neki, posebno oni u kontinentalnoj Hrvatskoj, odmah bili protiv. No, Biskupska konferencija odlučila je 26. travnja 1950. da je članstvo u tim udruženjima "suvišno" tj. "ne preporučuje se" (Non expedit), ali su postupci biskupa u primjeni te odluke bili različiti. Neki su udruženja podnosili, a neki su prijetili kaznama članovima udruženja. No i svećenstvo je tumačilo tu odluku na različite načine pa se i dalje učlanjivalo u udruženja.⁴⁹ Bilo je i slučajeva da su sami svećenici molili da im se zabrani pristup u udruženja, kako bi imali opravdanje pred vlastima za neučlanjivanje u udruženje.⁵⁰

Vlast je svim sredstvima podupirala udruženja. Obećavala je da će svećenici dobiti socijalno osiguranje i druge pogodnosti, ako se učlane u udruženja. Posebno je iskorištavala svećenike koji su bili u zatvorima, koje je nagovarala da se učlane u udruženja, a neki su od tih zatvorenika postajali nakon izlaska iz zatvora vodeći ljudi udruženja.⁵¹ Pripadnici Udbe koristili su se raznim metodama ucjena i pritisaka da bi natjerali svećenike da se učlane u udruženje. Na prigovore da udruženja žele oslabiti crkveno vodstvo, predstavnici udruženja su odgovarali da ona ne nadomještaju redovitu crkvenu upravu niti se uopće miješaju u njezine poslove.⁵²

U Dalmaciji je u nižeg svećenstva postojao velik interes za udruženje, ali je biskup Bonefačić (kao i biskupi Ćiril Banić, Mihovil Pušić i poslije Frane Frančić) bio ustrajan u borbi protiv udruženjaštva.⁵³ Biskupa Bonefačića tijekom

⁴⁹ Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac, hrvatski cardinal*, Zagreb 1993., 643.

⁵⁰ Stella ALEXANDER, *Trostruki mit: život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb 1990., 137.

⁵¹ A. BENIGAR, *n. dj.*, 643.

⁵² *Dobri pastir*, 1./1950., br. 3-4, 31.

⁵³ Giampaolo MATTEL, *Kardinal A. Stepinac: junački život u svjedočenju onih koji su s njim bili žrtve progona u komunističkoj Jugoslaviji*, Zagreb 2000., 72.

1952. i 1953. nekoliko su puta priveli i saslušavali djelatnici SUP-a, a jednom je i novčano kažnjen zbog odnosa prema svećeničkom udruženju.⁵⁴

Poticajni odbor za staleška udruženja katoličkih svećenika Hrvatske osnovan je u prosincu 1952., a osnivačka skupština udruženja održana je u Zagrebu tek 12. studenoga 1953.

Biskupi Jugoslavije su u rujnu 1952. na Biskupskoj konferenciji jednoglasno donijeli izjavu "Non licet" (zabranjuje se), kojom oštro osuđuju staleška udruženja katoličkih svećenika i zabranjuju njihovo osnivanje.⁵⁵

U ožujku 1953. biskup Bonefačić donio je odluku kojom se zabranjuje Inicijativni odbor Staleškog društva katoličkih svećenika za grad i kotar Split. Na tu odluku pismom mu se požalio navedeni Inicijativni odbor, ističući da se njegova zabrana ne može odnositi i primjenjivati na Staleško udruženje katoličkih svećenika, nego samo na čisto crkvena udruženja. O navedenom su obavijestili i Komisiju za vjerske poslove tražeći pomoć za svoj rad.⁵⁶

S pokrajinskog sastanka delegata inicijativnih odbora udruženja za područje Dalmacije u Splitu 1. srpnja 1953. poslano je pismo dalmatinskim biskupima u kojem stoji: "Mi potpisani predstavnici Inicijativnih odbora Dalmacije za osnivanje staleškog društva katoličkih svećenika NR Hrvatske, na svojem današnjem, sastanku u Splitu zaključili smo, da i ovom prigodom našim Preuzvišenim ordinarijima Dalmacije još jednom izrazimo duboku sinovsku odanost, poštovanje i poslušnost. Naglašujemo, da usprkos svih poteškoća i sumnjičenja ostajemo kao katolički svećenici pokorni i vjerni svojim biskupima na čelu sa Sv. Ocem, no mi smo i sinovi svog naroda i državljanji svoje narodne države, te nam to naš rodoljubivi i katolički stav, kao i naše potrebe, diktiraju vjernost narodu i narodnoj vlasti. U ovim međunarodnim sudbonosnim momentima po crkvu i narod idemo svijetlim tragovima naših uzora svećenika i rodoljuba Pavlinovića, Prodana i dr. Smatramo, da nam na radu za osnivanje staleškog društva ne može nitko zamjeriti, jer on proističe jedino iz rodoljublja, a usmjeren je na interes naše crkve i našeg naroda. Stoga smo uvjereni, da će i naši Preuzvišeni ordinariji razumijeti naš stav i dati nam punu pomoć u radu za naš stalež, crkvu i domovinu."⁵⁷ Izglasana je i rezolucija kojom se osuđuje talijanska

⁵⁴ Petar BEZINA, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941.-1992.*, Split 2000., 415.-418.

⁵⁵ HDA, KOVZ, kut. 140: *Declaratio de associationibus cleri*, izdana na skupu biskupa Jugoslavije u Zagrebu 22.-25. rujna 1952. god. Izjavu su potpisali svi nazočni biskupi: Ujčić, Pušić, Salis-Seewis, Akšamović, Bonefačić, Srebrnić, Burić, Butorac, Čekada, Vovk, Držečnik, Nežić, Alaupović, Banić, Bäuerlein, Garković, Čelik, Bukatko, apostolski upravitelj jugoslavenskih dijelova Goričke nadbiskupije M. Toroš i izaslanik mostarskog biskupa mons. A. Majić. Usp. M. AKMADŽA, *Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima*, u: *Tkalčić*, 7./2003., br. 7, str. 47-156, ovo na str. 57-58.]

⁵⁶ HDA, KOVZ, kut. 141, 2248/53. Usp. M. AKMADŽA, *Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima*, u: *Tkalčić*, 7./2003., br. 7, 47.-156., ovo na str. 65-66.

⁵⁷ Pismo Inicijativnog odbora za staleško društvo katoličkih svećenika grada i kotara Split biskupu Bonefačiću, od 9. ožujka 1953., HDA, KOVZ, kut. 141.

iredentistička kampanja protiv Jugoslavije i poslan brzojav Josipu Brozu-Titu.⁵⁸

Pojedini dalmatinski biskupi kažnjavali su članove udruženja i suspenzijama. Međutim, u jednom trenutku je biskup Bonefačić popustio u svojim stajalištima te je poslao pismo predsjedniku Inicijativnog odbora svećeničkog udruženja Ivi Delalleu u kojem navodi da dopušta opstojnost i rad udruženja. No po izjavi biskupa Mate Garkovića, biskup Bonefačić se ubrzo pokajao zbog tog pisma te prepustio pomoćnom biskupu Frani Franiću da on vodi administrativne poslove biskupije.⁵⁹ Biskup Franić je 7. srpnja 1953. izdao zabranu vršenja bogoslužja i dijeljenja sakramenata svim članovima udruženja.⁶⁰

Biskup Bonefačić bio je već u poznim godinama i slaboga zdravlja te je 12. kolovoza 1954. umirovljen, nakon čega se povlači u svoju rodnu Bašku, gdje i umire 28. siječnja 1957. u 87. godini života.

⁵⁸ HDA, Fond Društva katoličkih svećenika Hrvatske, kut. 2, *Vjesnik Društva*, br. 1, srpanj 1953., 5.

⁵⁹ Pismo Anđelka Buratovića Komisiji za vjerske poslove NRH, od 26. XI. 1953., HDA, KOVZ, kut. 141.

⁶⁰ Mile VIDOVIĆ, *Povijest crkve u Hrvata*, Split 1996., 426.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE UNDERSTANDING OF THE WORK
OF BISHOP KVIRIN KLEMENT BONEFAČIĆ DURING THE TIME
OF COMMUNIST RULE

At the end of the Second World War, Catholic Bishops in Yugoslavia unhappily had to accept the reality that an atheistic regime was in government. Nevertheless, the attitude of all the Bishops toward the new regime was not unified, though the Bishops were unified in their defense of the religious freedom. Yet the majority of Bishops avoided any contact with representatives of the regime, or they limited these contacts to sharply worded decrees. Bishop Kvirin Klement Bonefačić is one of those bishops who, like Archbishop Alojzije Stepinac, was uncompromising in his relations with the communist authorities. In this work I attempted to describe conditions in the diocese of Split and Makarska in the first years of communist rule, and to present a number of examples of the reaction of Bishop Bonefačić to the actions of the communist authorities toward the Catholic Church.

Bishop Bonefačić was born in Baškoj in 1870, where he also died in 1957. He completed grade school in Baškoj and Kukuljanova, and attended gymnasium in Senj and Rijeka. He studied theology at the Central Seminary in Gorica from 1890 to 1894. He was accepted into the priesthood on 15 July 1894. He continued theological studies at the Augustineum institute in Vienna from 1894 to 1898. Serving on the island of Krk, he became one of the closest collaborators of Bishop Antun Mahnić. He obtained his doctorate in Vienna in 1903. He served as a priest and deacon in Mali Lošinj from 1904 to 1918. Due to the Italian terror following the end of World War One, he removed himself for a time to Senj. Pope Pius XI named him Bishop of Split and Makarska in 1923, and he remained at this post until his retirement on 12 August 1954.

Key words: Bishop Kvirin Klement Bonefačić, Communist regime, Catholic Church, Diocese of Split

